

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Розалия Йорданова Кузманова – Карталова

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование: 1. Педагогически науки

професионално направление: 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието)

При: *Факултет по педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Катедра: *Теория на възпитанието*

Автор: *Русана Георгиева Гаджанова*

Тема: *Възпитателно-терапевтични аспекти на фотографията*

Научен ръководител: *Доц. д-р Владислав Господинов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Данни за докторантурата

Със заповед № РД-38-70 от 03.02.2025 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Възпитателно-терапевтични аспекти на изкуството“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието). Автор на дисертационния труд е Русана Георгиева Гаджанова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Теория на възпитанието“ при Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ с научен ръководител доц. д-р Владислав Господинов от СУ „Св. Климент Охридски“.

Представени за рецензиране са дисертационен труд и автореферат на български език, приложена е автобиография – европейски формат, справка за съответствие с националните минимални изисквания за ОНС „доктор“, с посочени и покрити 80 точки, разпределени както следва: 50 точки за дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“ и 30 точки за три доклада, публикувани в редактирани колективни томовете.

По процедурата не се констатира допуснати нарушения.

Кратки биографични данни за дисертанта

Русана Гаджанова е възпитаник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ в бакалавърска програма „Социална педагогика – работа с деца и юноши“, 2000 г. Специализира през 2003 г. в същия университет специалност „Социална психология“. Магистърска степен придобива във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ със специалност „Клинична психология“ през 2004 година. През 2016 г. придобива нова квалификация в Центъра за продължаващо обучение на Нов български университет по арттерапия.

В периода 2021 – 2024 г. е редовен докторант към катедра „Теория на възпитанието“ при Факултета по педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Трудовата ѝ биография е богата и разнообразна. Започва работа в ГТМ „Ангел Балевски“, София, където работи в периода 2003 – 2005 г. с отговорности, свързани с документи и деловодство. През 2005 – 2007 г. работи като мениджър на български образователни продукти към „Български академични продукти“ ООД, София. През 2007 г. е управител на „Слънчовци“ ООД, гр. София, където се предоставят услуги за работа за деца. В 2008 – 2009 г. работи в „Кенга и Ру“ ООД, гр. София, като педагог за работа с деца. През 2009 г. е технически сътрудник в Дирекция „Социално подпомагане“ – район Оборище, гр. София, по отношение кореспонденция и обработка на документи в областта на социалните дейности. През 2009 – 2010 г. е технически сътрудник в „Заубермахер“ ЕАД, гр. София по отношение на превод и работа с документи.

В периода 2010 – 2011 г. работи към Фондация СПО, в ЦНСТ- Велинград, с основна функция – грижа за резидентни. През 2011 – 2014 г. заема позицията социален работник към Център за обществена подкрепа във Велинград с основни ангажименти – консултиране и работа с деца и семейства. В различни периоди работи и като психолог: през 2012 – 2015 г. към ОССУ – ЦСРИ, гр. Батак с ангажименти - консултиране и работа с потребители; през 2013 – 2015 г. към ЦНСТ 1 и 2 – Велинград; към 2015 г. в ЦОП – Велинград; през 2017 г. – към община Калояново по ОПРЧР „Интегрирани услуги и комплексни грижи в домашна среда“.

През 2017 г. работи и с третата си професионална квалификация – като арт терапевт към Фондация ДБМ на деца с увреждания, настанени в ЦНСТДМУ в кв. Овча купел, гр. София.

Фокусът на трите ѝ квалификации – като социален педагог, клиничен и социален психолог и арт терапевт намират логично съчетание в настоящата ѝ работна позиция, която датира от 2016 г. – управител на „Алтернативи за развитие и терапия“ ЕООД с насоченост - консултиране и работа с деца, възрастни и организации.

Докторант Русана Гаджанова притежава и преподавателски опит. В периода 2018 – 2023 година е ръководител на студентска бакалавърска практика към катедра „Социални дейности“ при Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“; в периода 2018 – 2020 г. е лектор на курс „Арт терапия в логопедичната практика“ в магистърска програма „Езикова и речева патология“ към Нов български университет; през 2021 – 2022 г. е преподавател към професионална квалификация „Арт терапия“ в курс „Наблюдения върху практикуването на специалността“; в периода 2018 – 2023 г. е лектор в модул „Арт терапия“, специалност „Музикотерапия“ за степен „магистър“ в Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“. От 2024 година до момента е асистент в катедра „Социална педагогика и социално дело“ към Факултета по науки за образованието и изкуствата.

Научно-изследователската ѝ активност е свързана с участия в конференции – осем на брой, три от които са в България с международно участие и една международна - в Румъния. В четири от тях участва с доклади.

Освен трите публикации по процедурата за придобиване на образователната и научна степен „доктор“, Русана Гаджанова е реализирала и други такива, като: Преддипломната практическа подготовка на студентите от специалност „Социални дейности“ като основа за тяхната бъдеща професионална реализация (сп. Педагогика, 2024 г.), в съавторство с преподаватели от Факултета по педагогика, реализирана въз основа на изследвания по проект във Факултета по педагогика; Житие и битие на арт терапевта (в сборник на „Институт за терапия и експресивни изкуства“, 2021 г.), Арт терапия по мяра (в сборник на НБУ, 2019 г.).

Докторант Гаджанова реализира и други научно-практически дейности, като участия в: онлайн дискусии, свързани с потребностите на хората с увреждания; обучения в умения за юношество, за предотвратяване на рисковете, пред които са изправени деца, чиито родители работят в чужбина; лятно училище за НПО и др.

Експертизата ѝ включва множество проектни активности, в които участва като: учител, психолог, арт терапевт, супервайзор, фасилитатор, координатор в области на социалната и образователната сфера.

Също така тя е сертифициран треньор е по „Позитивно родителство“ от 2011 г. Има и завършен тренинг за повишаване на личностовия потенциал – Психодрама, от 2006 г.

Член е на Съюза на учените от 2024 г. и на Дружеството на психолозите в България от 2005 г.

Владее немски и английски език.

Обобщено: Биографията на Русана Гаджанова я представя като кандидат с много добра подготвеност в образователен, изследователски, практико-приложен, публикационен и учебно-преподавателски аспект, съчетавайки теоретичната подготвеност с много добра експертиза и практическа компетентност в полето на помагащите професии с акцент върху социалната работа, психологическата помощ и арттерапевтичната интервенция.

Структурна композиция на дисертационния труд, характеристика и оценка на съдържанието му

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем 297 страници, от които 288 страници е основен текст и 9 страници - приложения. Структуриран е в увод, три глави, изводи, заключение, библиография, която включва 200 източника, от които 161 на кирилица, 22 източника на латиница, 1 видеофилм и 15 интернет източника. Литературата на кирилица и латиница обхваща фундаментални източници по тематиката на дисертационния труд. Включени са и 3 приложения – Въпроси за провеждане на фокус-група с учители и 2 анкетни карти, свързани с изследването на възможностите за прилагането на фотографията в различни дейности. Данните от изследванията са онагледени в текста на дисертацията с 5 фигури, 58 таблици, графики и диаграми, 58 снимки и 4 илюстрации.

Характеристики и оценка на дисертационния труд

В увода на труда авторката сполучливо е обосновала значимостта на проблема и мотивите за изследването му като дисертационна проблематика.

На базата на сполучливо аргументиране на историческата обусловеност на фотографията, като документално средство, и позиционирането ѝ като инструмент за трансформация на настоящето и за задаване на посоки за бъдещето – се прави заявка за транслиране на нейния ефект и въздействие днес в индивидуалния процес на консултативна работа с клиенти, както и за груповата работа. При груповата работа е приоритизиран възпитателния елемент на фотографията за допълнителна и задълбочена дейност по самонаблюдение, рефлексия, себеизразяване, себепознание, на взаимодействие с възпитателни и самовъзпитателни елементи. Тези тези се явяват изходен ориентир в научното изследване на дисертантката.

Още в увода се прави заявка за умело използване на мултидисциплинарния подход в работата, като чрез интегрирането на познания и практики от сферите на изкуството, философията, психологията, социологията, педагогиката и други хуманитарни и социални науки

са аргументирани ползите от употребата на фотографията за целите на възпитанието и неговата интроспекция в личностен план.

Тук е поместен научният апарат на изследването – обект, предмет, цели, задачи с теоретичен и практически характер, хипотеза, методи на изследване, който е добре изграден и представен. Целите, които си поставя дисертантката, са свързани с възможността през работа по фотозадачи да се провокира и подкрепи процеса на самонаблюдение и себеизследване и постигането на хармонизация при функционирането и социализацията (развиване на умения за (само)рефлексия, ефективно сеbezаявяване, себеизява) и опознаване и взаимодействие между юношите в група чрез езика на фотографията. Аргументирана е изследователската група - деца в юношеска възраст, период, за който е характерно интензивно формиране на идентичност, представи за себе си и света, активно търсене на смисъл, цел и установяване на взаимоотношения.

Може да се отчете, че хипотезата, заложена в изследването, кореспондира с формулираната цел и поставените задачи. Специално изградената методиката на изследване, включваща количествени и качествени методи, покрива периметъра и специфичността на изследователския фокус – възможностите на фотографията в нейните възпитателно-терапевтични аспекти. Използвани са методите: анкета, фокус група, наблюдение, изследване на случаи (case study), изследване на продукти от дейността. Те изцяло са съобразени със спецификата на изследването, отговарят на целеполагането и на поставените задачи и са надеждна основа за обективност на резултатите от проучването.

Първа глава „Предпоставки за употребата на фотографията във възпитателната и терапевтичната практика“ поставя основите на научния анализ в дисертационното изследване, като се разглеждат, анализират и уточняват теоретичните основания на изследването и се обосновава неговия мултидисциплинарен характер, съчетаващ теории, концепции, понятия и техники от сферата на педагогиката, психологията и философията.

Направен е много добър исторически обзор на функцията и ролята на фотографията в обществения живот на предосвободенска България. Прави впечатление съчетаването на психоаналитични концепции при анализите и при интерпретиране значението и въздействието на снимката през различните исторически периоди.

Акцент е поставен върху възможностите и ролята на фотографията днес за протичането на процесите по възпитание, развитие, социализация и самоактуализация на личността. Търси се свързаността между педагогиката и фотографията, анализират се възпитателните аспекти на фотографията, като авторката обосновава тезата за съществуването на естествени

връзки в общите им полета на взаимодействие. Намирам за нужно да подчертая дълбочината на анализите, които реализира дисертантката, базирани на фундаментални източници, на класици в съответните научни полета. Специално място е отделено на връзката между социална педагогика, индивидуална педагогика и гражданско образование. Разгледана е релацията фотография – психология – психотерапия, като са обследвани сполучливо теории, подходи, функции и фактори на въздействие. Въз основа на обстоен анализ на концепции и постановки в тази посока дисертантката стига до обобщението, че фотографията има важно участие във формирането на мироглед и естетическо чувство и, че употребата ѝ в психотерапевтичната работа до голяма степен има сходни характеристики с консултирането. В същото време отчитат и същностни разлики между двата процеса, които според нея се обуславят на някои особености на работата със снимки, както и че груповата изобразителна работа и работата с фотографии протича по различен начин от индивидуалната форма. Изведените специфики от теоретичното научно изследване намират приложение и са основа при разработването на модел за работа с фотография във фото ателие, както и при употребата на снимки в индивидуалните сесии, представени в изследването.

В тази глава са анализирани и особеностите на дистанционното консултиране и терапия в посока ефективност и граници. Интерес представлява заключението на дисертантката, че: „...фототерапевтичният процес в дистанционен формат предоставя възможност на личността удовлетворително и ефективно да се свърже със своя вътрешен ресурс, а на специалистите да прилагат различни техники, чието подробно описване в клинична практика може само да обогати представата за ефективна работа при психотерапевтичната помощ, консултирането и психосоциалната подкрепа чрез изкуство“.

Направените анализи и приведените аргументи в тази теоретична глава подчертават стойността и значението на мултидисциплинарния подход за обединяване на постиженията и конкретно приложими специфики от различни научни направления по темата за фототерапевтичното въздействие върху личността в състояние на нужда или за превенция на проблеми чрез подсилване на възпитателния ефект и самовъзпитанието. Отчетливо е открито разбирането, че систематизираната употребата на снимки по т. н. модел за работа с фотография, може да бъде подходящ инструмент за работещите в педагогическата сфера и в консултативната практика.

Втора глава „Модел за възпитателно-терапевтична работа с фотография“ представя експерименталния процес на изследване на модела, като се разглеждат, уточняват и анализират основните понятия, които го обуславят, и са фундамент в концепцията на дисертант-

ката. Включена е обосновката, структурата и съдържанието му за изследване на възпитателно-терапевтичните аспекти на фотографията в консултативната практика с индивидуални клиенти и в групов формат (фото ателие).

Разработеният авторски модел е сполучливо реализиран в програма, включваща три тематични модула с насоченост към подкрепа на младата личност за себеопознаване, (само)рефлексия и взаимодействие с другите, самовъзпитание и самоактуализация. Подробно са представени работните етапи и модули в програмата на модела за работа с фотография.

В тази глава също е поместен и апаратът на емпиричното изследване, който е осмислен и реализиран, съобразно авторовата цел и концепция.

В трета глава са поместени резултатите от емпиричното изследване. Подробно и мотивирано са представени възможностите за приложението на елементи от модела за работа с фотография в консултативната работа. Сполучливо е обоснован подборът на случаи от консултативна практика, които са контингент на изследването. Аргументирани са прилаганите техники за практическото използване на фотографиите в присъствена и дистанционна форма за изследване на въздействието и ефекта от работата с тях както в индивидуалния процес, така и в груповата работа. Акцентът при индивидуалната консултативна работа е с елементи на терапевтично въздействие, а при груповата по-скоро с възпитателен характер и предоставя на участниците възможност за допълнителна и задълбочена дейност по самонаблюдение, рефлексия, себеизразяване и себезаявяване, на взаимодействие с възпитателни и самовъзпитателни елементи.

Може да се подчертае, че за целите на проучването умело е използван методът индивидуално изследване на случай, като е направена много добра обосновка, наблюдение и анализ на случаите.

Във втората част на главата чрез анализ на информацията от наблюдения, изследване на случаи, продукти от дейността и анкетни проучвания са получени интересни резултати относно възможностите на възпитателно-терапевтичните аспекти на фотографията. Наред с качествените анализи, които са фокусирани и цялостни, са използвани и количествени методи, като при анализа на данните от анкетното проучване освен процентни съотношения и диаграми, са приложени статистически методи за оценка на резултатите, като корелационни анализи, алфа на Кронбах и др., което подчертава значимостта на получените резултати. Това, което може да се препоръча, е да се засили аналитичната компонента при представянето на резултатите за сметка на описателната.

Като цяло: Направеното е задълбочено емпирично изследване. Експериментиран е авторски модел за работа с фотографията за изследване на възпитателно-терапевтичните ѝ аспекти и нейното въздействие върху различни направления от жизнената дейност - за повишаване благосъстоянието на личността на юношите и за дълбинно вникване в преживелищни състояния, за разпознаване на причините за проблема и за съответни подходи за овладяването им. Този експериментален подход на изследване повишава значимостта на модела както с надеждността на резултатите, така и с устойчивостта и спецификата на неговите елементи за повлияване в трудни житейски ситуации. Моделът претендира за иновативност и нетрадиционност както в постановката на тезите, така и в колаборацията на методи, подходи и техники в прилагането му и за нетрадиционно вникване в помагачата сфера чрез нов подход на въздействие и за възпитателно-терапевтична работа - фотографията.

Друга структурна единица на дисертационния труд са *изводите* от цялостното изследване, които са интересни, задълбочени, обосновани и отговарят на реално извършената изследователска работа и постигнатите резултати.

Авторефератът, в обем от 53 страници, отразява обективно съдържанието на дисертационния труд, основните резултати, постигнати в изследванията и е изготвен съобразно изискванията.

Преценка на публикациите по дисертационния труд

Реализирани са 3 публикации по тематиката на дисертационния труд - две в сборници от конференции и една в учебно помагало, издателство на Нов български университет (НБУ).

Едната публикация „Арт терапевтична практика в работата с клиенти, преживяващи криза и загуба“ (16 стр.) е публикувана през 2017 г. в „Практикум по арт терапия“, редактирано издание на НБУ. Статията „Терапевтични аспекти на фотографията при преживяване на самота в юношеството и младостта. Разработване на програма за работа с юноши и младежи“ (6 стр.) е публикувана в редактиран сборник от конференция „35 години Факултет по педагогика - приемственост и бъдеще“, УИ „Св. Климент Охридски“ през 2022 г. Третата статия „Възможности на фототерапевтичното въздействие в дистанционното консултиране“ (6 стр.) популяризира идеите в дисертационния труд в редактиран сборник от друга научна конференция „30 години специалност Психология“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 2023 г. Статиите като хронология и съдържание говорят за поетапно и целенасочено презентиране на проблематиката, по която работи дисертантката и за добро популяризиране на резултатите от дисертационното изследване сред научната общност.

Научни приноси

Приемам формулираните от дисертантката приноси като реално постигнати и със значимост за науката и практиката, като ги коментирам така:

1. Направено е обхватно теоретично мултидисциплинарно проучване на същността, ролята и спецификите на приложението на фотографията в различни научни и практико-приложни полета, свързани с възпитателна, социално-помагаща и психолого-терапевтична работа, с акцент върху възпитателно-терапевтичните ѝ възможности.
2. На базата на задълбочен анализ на теории, концепции и постановки на наши и чужди автори от сферите на педагогическите, социалните, психологическите и терапевтичните школи са изведени, систематизирани и аргументирани интегративните връзки на съответните науки с фотографията, като са емпирично доказани възможностите на мултидисциплинарния подход и специфичното повлияване на фотографията по отношение самонаблюдение, себеизследване, постигане на хармонизация при функциониране и социализация, както и за опознаване и взаимодействие между юношите в група.
3. Изграден и апробиран е авторски модел за работа чрез фотография за себепознаване, развиване на умения и (само)възпитание, който представя действено-процесуалната страна на възпитателно-терапевтичните аспекти на фотографията. Моделът е апробиран и има практико-приложна стойност по отношение на предложената авторска програма за подкрепа на младата личност за себепознаване, (само)рефлексия и взаимодействие с другите, самовъзпитание и самоактуализация в помощ на педагогическите субекти и на помагащите специалисти.

Като цяло дисертантката демонстрира задълбочено познаване на проблема, свързан с възможностите за употребата на фотографията във възпитателната и терапевтичната практика. Използваната литература е по темата на дисертационния труд и представя проблема в неговата обхватност и многопластовост. На базата на сполучлив научно-теоретичен анализ на същностни особености, функции, подходи и практики е изграден сполучлив авторски системен модел за работа с фотографии при деца в нужда и за подпомагане на тяхното социално функциониране.

Избраната методика на емпирично изследване осигурява възможността за постигане на поставената цел в дисертационното изследване. Доказана е основната хипотеза, че фотографията притежава възпитателно-терапевтични аспекти, които способстват за изграждане, развитие, усъвършенстване на уменията за (само)рефлексия; за (само)възпитание чрез формира-

не на естетически вкус, нравствени качества, отношение, като е установено и повишаване на уменията за себепознание, себеизразяване и себеизява, на уменията за взаимодействие с другите и по-висока удовлетвореност на взаимодействието, взаимоотношенията и, че експерименталният модел за работа с фотография способства за по-ефективна социализация.

Препоръки

Предвид високата стойност и значимост на проблематиката, свързана с възпитателно-терапевтичните аспекти на фотографията, препоръчвам на дисертантката да популяризира още по-широко резултатите от изследванията си, чрез публикуването им в реферирани и индексирани издания.

Също така за бъдещи научни проекти би било полезно да се засили аналитичната компонента при представянето на резултатите от емпиричните изследвания, за сметка на описателната. Така още по-отчетливо биха се открили важните и значими резултати, до които се е достигнало.

Заклучение

Дисертационният труд **съдържа отчетливи научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката** и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСПБ), Правилника за прилагане на ЗРАСПБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. Представените материали и дисертационни резултати показват, че докторантката Русана Гаджанова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на теорията на възпитанието с акцент - възпитателно-терапевтичните аспекти на фотографията, като демонстрира качества и способности за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „Доктор“ на Русана Георгиева Гаджанова** в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактика – Теория на възпитанието).

20.03.2025 г.

Рецензент:

/проф. д-р Розалия Кузманова – Карталова/